

Frans Verhagen

1923

HET JAAR VAN
DE OMSLAG

Boom – Amsterdam

Afbeelding omslag: Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/Het Leven/
Fotograaf onbekend
Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

© 2022 Frans Verhagen

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

ISBN 978 90 2444 486 1
NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

INHOUD

Voorwoord	7
De wereld die de oorlog maakte	11
Het verdrag van Versailles	29
Nieuwjaarsdag	41
Onthulling van het Teapot Dome-schandaal	47
Bezetting van het Ruhrgebied	57
Oprichting van het Verbond van Actualisten	69
Opening grafkamer Toetanchamon	79
Publicatie eerste nummer van <i>TIME</i>	89
Confrontatie in München	103
Inwijding van het Hollywood Sign	109
Ondertekening Verdrag van Lausanne	117
President Warren Harding overlijdt	131
Aardbeving in Japan	143
Staatsgreep in Spanje	155
Einde passief verzet in het Ruhrgebied	171
Opening Katholieke Universiteit Nijmegen	183
Nobelprijs voor geneeskunde voor de ontdekking van insuline	195
De Vlootwet wordt weggestemd	211
Turkije wordt een republiek	225
Hitlers Bierkellerputsch mislukt	231
Duitse kroonprins Wilhelm vertrekt uit ballingschap op Wieringen	253

Epiloog	263
Jaaroverzicht	267
Geraadpleegde literatuur	282
Dankwoord	287
Illustratieverantwoording	288

VOORWOORD

Het enkele verloop van honderd jaar lijkt een willekeurige, zelfs een triviale aanleiding om terug te kijken naar wat er zich een eeuw geleden afspeelde. Maar 1923 bleek niet zomaar een jaar. In het vijfde jaar na het einde van de Grote Oorlog namen ontwikkelingen in veel landen een nieuwe wending. Er was sprake van een omslag en die had grote gevolgen voor de langere termijn. Je zou het een stemmingsomslag kunnen noemen, een punt waarop de sfeer van direct na de oorlog kantelde.

De eerste jaren na 1918 waren de elites in vrijwel alle westelijke landen als de dood dat de Russische Revolutie ook in hun land navolging zou krijgen of in elk geval zou inspireren tot revolutionaire oprispingen. In Duitsland was dit aan de orde van de dag. In Nederland beging de sociaaldemocraat Pieter Jelles Troelstra een kolossale blunder door het heersende klimaat verkeerd in te schatten. Overal heerste arbeidsonrust. Tot echte revoluties kwam het niet, maar de angst ervoor stelde de arbeiders en hun vakbonden in staat doelen te realiseren die lang buiten bereik leken.

Het kiesrecht werd uitgebreid, ook voor vrouwen. In veel landen werd de achturige werkdag ingevoerd, evenals wetgeving om arbeiders en hun werkplekken te beschermen. Een rudimentair stelsel van sociale zekerheidswetten kwam tot stand. De regerende elite had geen andere keuze dan mee te buigen met de geest van de tijd. Bijna overal slaagde ze erin de compromissen te sluiten die nodig waren om de angel uit potentieel revolutionaire ontwikkelingen te halen.

Toen de economie begin jaren twintig in recessie raakte, kreeg en greep de elite de kans om zich te herpakken. Ze

gebruikte haar politieke en economische macht om deze doos van Pandora te sluiten. De reactie die volgde, kreeg al snel harde kanten, met toenemende kritiek op de democratie en het parlementaire systeem. Het voorbeeld van Benito Mussolini die in 1922 in Italië aan de macht was gekomen, gaf inspiratie. In 1923 waren ook in andere landen autoritaire tendensen te zien, soms leidend tot een regelrechte dictatuur zoals in Spanje, soms op de valreep afgewend zoals in Duitsland. Daar kreeg de Weimarrepubliek een tweede leven, dat in 1929 door de Grote Depressie werd afgebroken.

Subtieler waren de veranderingen in de Verenigde Staten, waar de oorlog had geleid tot afstand van het wereldgebeuren, resulterend in een steeds dieper isolationisme. Een tussentijdse presidentswissel na de dood van Warren Harding veranderde daar niet veel aan, maar werd door de aard van zijn opvolger, Calvin Coolidge, bepalend voor het aanzien van de jaren twintig. In Japan zou de aardbeving in Tokio nog lang voor naschokken zorgen. De opening van het graf van Toetanchamon en de ontdekking van insuline waren op zichzelf staande gebeurtenissen, revolutionair in het geval van de levensreddende insuline.

Ook in Nederland leek zich een omslag aan te kondigen met de oprichting van de eerste echte rechtse partij en het wegstemmen van de Vlootwet, maar het verzuilde systeem van strak georganiseerde partijen op basis van geloof of ideologie was zo sterk, zo diep geworteld, dat echte verandering niet aan de orde was. Uiterst rechts brak niet door en zelfs het wegstemmen van een belangrijk wetsontwerp veranderde niets aan de politieke verhoudingen.

In dit boek bepalen concrete gebeurtenissen de tijdlijn, ook als ze in het grote verhaal enkel tussenstops bleken; alles wat zich in dit overvolle jaar ontrolde, had een voorspel en een naspel. Juist de oorzaken en gevolgen van de gebeurtenissen bieden perspectief en inzicht in de vele onderlinge verbanden. Soms is een aanloop nodig, een schets van de voorgeschiedenis, soms is juist het verdere verloop van het verhaal interessant.

De ondertitel van dit boek, ‘het jaar van de omslag’, poneert niet alleen dat er veel gebeurde in 1923, maar ook dat de wereld er na dit jaar anders uitzag. Dat er sprake was van een cesuur: het einde van de wereld van na de oorlog, het begin van de rest van de jaren twintig: een fundamentele omslag. Anno nu weten we waar dat allemaal toe zou leiden.

Dat Duitsland in dit verhaal een hoofdrol speelt, is onvermijdelijk. Het doel van dit boek is echter niet om de geschiedenis van de oorlogsfloot of van Weimar te beschrijven, dat is in het Nederlandse taalgebied al op superieure wijze gedaan door Patrick Dassen. Ik beperk me tot een omgevingsschets van 1923 die poogt de gebeurtenissen van dat jaar te plaatsen en te begrijpen. De binnenlandse politiek van de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk, maar ook van Turkije en Spanje was minder spectaculair dan wat de Duitsers ons voorschotelden, maar op hun eigen merites beoordeeld net zo interessant en gevolgricht.

Het was een uitdaging om met voldoende inzicht en kennis te schrijven over onderwerpen die niet tot mijn specialisme behoren – de Verenigde Staten en zijn geschiedenis. Ik heb stapels boeken gelezen en me ingedekt met meelezers die me voor uitglidders moesten behoeden, maar ik twijfel er niet aan of de ware specialist kan zien dat hier een dilettant aan het werk is. Mijn doel was voor de breed geïnteresseerde lezer een beeld te schetsen van een markant jaar.

Amsterdam, augustus 2022

Noot bij het lezen: voor de variatie en het leesgemak heb ik regelmatig Engeland gebruikt waar ik het heb over Groot-Brittannië. Ik gebruik Engelse als het eigenlijk Brits had moeten zijn en Amerika als het gaat over de Verenigde Staten. Japanse eigennamen heb ik in de westerse volgorde gebruikt, dat wil zeggen eerst de voornaam en dan de achternaam.

◆ Het totaal vernietigde landschap in Noord-Frankrijk waar de oorlog was uitgevochten.

DE WERELD DIE DE OORLOG MAAKTE

‘De oercatastrofe, waarin alles wat volgde zijn oorsprong had.’ Zo kwalificeerde de Amerikaanse strategisch denker George Kennan de Grote Oorlog, die we nu kennen als de Eerste Wereldoorlog. Het gebulder van de kanonnen in augustus 1914 markeerde het einde van de lange negentiende eeuw en het begin van de korte twintigste eeuw, die duurde tot de val van de Sovjet-Unie in 1991. Een eeuw van uitersten, in de woorden van de historicus Eric Hobsbawm. Een tijdperk was afgesloten, een tijdperk begon. Op dat nieuwe tijdperk zou de oorlog nadrukkelijk zijn stempel drukken.

De direct betrokken landen betreurden zo’n 20 miljoen doden en 21 miljoen gewonden. Grote delen van Noord-Frankrijk en België lagen in puin. Wederopbouw zou jaren kosten, vergeten zou generaties vergen. Duitsland kwam er vanaf zonder materiële schade al had de bevolking geleden onder hongersnood en andere tekorten, maar het zou behalve de oorlog ook de vrede verliezen. Voor alle partijen gold dat ze elkaar de schuld gaven en dat verantwoordelijkheden werden afgeschoven. Ressentiment werd gekoesterd, zowel bij de gekrenkte verliezers als bij de gehavende winnaars.

Niet alleen het Duitse rijk maar ook het Habsburgse en het Osmaanse rijk vielen uiteen. Het tsaristische Rusland ging ten onder. Nationale staten werden de norm. Na afloop van alle vredesonderhandelingen kende Europa aanzienlijk meer landen dan tevoren, vaker wel dan niet met arbitraire grenzen, waardoor etnisch of cultureel verwante groepen van elkaar werden gescheiden of juist tegen hun zin waren samengevoegd. Het

was een voedingsbodem voor nieuwe conflicten en nodigde uit tot het koesteren van oude conflicten in een nieuwe setting. De meeste van die nieuwe landen hadden geen ervaring om met serieuze problemen om te gaan, een van de redenen waarom de democratie er vaak geen lang leven beschoren was.

Door de grootschaligheid van de Eerste Wereldoorlog had de overheid haar taken en verantwoordelijkheden sterk uitgebreid. In eerste instantie kwam de grotere overheid voort uit noodzaak, vanwege tekorten aan noodzakelijke levensbehoeften als voedsel en brandstof. Maar het zou blijvend blijken, al was het maar omdat tegenstribbelende conservatieven zich realiseerden dat ze de overheid en overheidsmaatregelen nodig hadden om dreigingen van links te pareren. Ook hier was sprake van een breuk met de vooroorlogse situatie, waarin de negentiende-eeuwse *laissez faire*-staat de norm was geweest. Dat werd nu de interventiestaat.

De onderkenning van de sociale onrust als gevolg van de diepe armoede en de gewrongen maatschappelijke verhoudingen overtuigden de elites ervan dat ze op zijn minst meer rekening moesten houden met arbeiders en vakbonden, in brede zin met de machteloze en achtergestelde groepen. Deze moesten worden gepaaid, een deel van hun eisen moest worden ingewilligd, voorlopig in elk geval, om te voorkomen dat ze de geest zouden krijgen. De elite voelde dat de wind was gedraaid: overal inspireerde de Russische Revolutie arbeiders op te komen voor hun belangen. Verandering was onontkoombaar, de elites bewogen soepel mee om erger te voorkomen.

Zo werd in veel landen tijdens en na de oorlog het kiesrecht flink uitgebreid. Nederland kreeg algemeen mannenkiesrecht in 1917, voor het eerst toegepast in 1918. Duitsland had die aanpassing niet nodig: het had al onder Bismarck in 1871 algemeen kiesrecht voor mannen ingevoerd. Vrijwel overal kregen ook vrouwen kiesrecht: in Engeland en Duitsland in 1918, in Nederland in 1919 en in de Verenigde Staten in 1920. Frankrijk en België zouden achterblijvers blijken, met invoering van het vrouwenkiesrecht in respectievelijk 1944 en 1948. Kortom, de oorlog en de dreiging van revolutie versnelden een proces dat al heel lang gaande was.

De wijdverbreide onrust, de opkomst van fascisme en communisme, het Amerikaanse isolationisme: het is allemaal terug te voeren op de oorlog. Dit geldt ook voor de Russische Revolutie. Tenslotte waren het de Duitsers die Vladimir Lenin, een uitgesproken tegenstander van de oorlog, vanuit Zürich naar Sint-Petersburg brachten met de opzet het oostelijk front te ontregelen. De bolsjewiek had geheel aan de verwachtingen voldaan.

Pessimisme

Samenlevingen waren ontheemd, kapot, gebroken. Of burgers walgden van de buitenwereld, zoals in Amerika het geval was. In de oorlogvoerende landen was een hele generatie dood of getraumatiseerd. Veel jongeren tussen de twintig en de dertig jaar, getekend door hun ervaringen op het slagveld en door pijn over hun gesneuvelde leeftijdgenoten, worstelden om een anker te vinden. Ze hadden moeite de politieke leiders te vertrouwen die hen dit moeras in hadden geleid. In een formulering van de schrijfster Gertrude Stein, populair gemaakt door Ernest Hemingway: er was sprake van een 'lost generation'.

Pessimisme was de heersende stemming. Zoals de historicus en schrijver Paul Fussell schreef in *The Great War and Modern Memory*: 'Geen enkel volk had de oorlog gewonnen, en dat kon ook niet. De oorlog had gewonnen en zou blijven winnen.' Niet enkel die verloren generatie maar iedereen die erover nadacht vroeg zich af hoe deze slachtpartij viel te rechtvaardigen, viel te verklaren, en vooral hoe ze hem moesten verwerken, wat ze ervan moesten leren. In veel landen vormden veteranen, verbonden door de kameraadschap van de loopgraven, groeperingen met grote invloed op de politiek. Sommigen bekeerden zich tot radicaal rechts en rabiaat nationalisme, anderen sloten zich aan bij links, waar het aantal pacifisten en antimilitaristen groeide. De oorlog politiseerde en polariseerde samenlevingen. De roep om sterke mannen, altijd al onder de oppervlakte borrelend, werd luider. De oorlog 'om de wereld veilig te ma-

ken voor democratie', in de woorden van Woodrow Wilson, bleek juist de bijl te leggen aan de wortels van die democratie.

Extreemrechts onderscheidde zich met de verheerlijking van geweld en van mannelijk, martiaal gedrag, van discipline, hiërarchie, orde en compromisloos activisme. Radicalisme en agressie gingen een eigen leven leiden, zeker toen links met gelijke munt terugbetaalde. Volgens de 'Brutalisierungstheorie' zou de generatie van 1918 in Duitsland zodanig getekend zijn door de ervaring van anarchie, chaos en confrontatie dat ze gemakkelijk overging tot geweld. Daarmee kwam een tijdbom te liggen onder de Weimarrepubliek.

Fascisme, met zijn antidemocratische en antisocialistische stellingnames, bleek voor velen een aantrekkelijk alternatief, vooral in economisch zwakke en agrarische landen, met het hoogontwikkelde Duitsland als buitenbeentje. Na een tijdje zag de elite, aanvankelijk defensief en op het verkeerde been gezet, de mogelijkheid met hulp van radicaal rechts de opstandigheid de kop in te drukken en de macht van vakbonden en linkse partijen te breken. Reactionair is de beste omschrijving van hun geestesgesteldheid.

In zijn standaardwerk over fascisme betoogt historicus Stanley Payne dat het onwaarschijnlijk is dat fascisme en vergelijkbare ideologische opvattingen zouden zijn doorgebroken zonder de oorlog en de pijn van de verliezers. Volgens Robert Gerwarth, schrijver van *De verslagenen. Waarom de Eerste Wereldoorlog nooit is opgehouden*, ging het niet zozeer om de ervaringen in de Eerste Wereldoorlog als zodanig, maar leidde het inktzwarte inzicht dat het allemaal voor niets was geweest tot nog meer ongenoegen en geweld.

Zenuwachtig Nederland

Ook in Nederland, dat met zijn neutraliteitsbeleid buiten het directe oorlogsgeweld was gebleven, had de oorlog diepe sporen nagelaten. Het land kwam klem te zitten tussen de strijdende machten. In maart 1918 was de hele handelsvloot geconfis-

queerd door de geallieerden. Koningin Wilhelmina had het over de 'Anglo-Amerikaanse scheepsroof'. De contacten met Indië waren moeizaam. Een konvooi dat voorjaar 1918 moest bewijzen dat dit niet zo was, deed er zo lang over Indië te bereiken dat juist het tegendeel werd aangetoond. In het staartje van de oorlog was er zorg geweest dat Nederland alsnog in de problemen zou komen als Duitse troepen zouden besluiten door Limburg terug naar huis te marcheren. Het bleef bij een Duitse keizer die de grens overstak.

De oprispingen bleven beperkt, het verzuilde systeem van partijen die diep in de samenleving ingrepen dempte veel potentiële problemen. Natuurlijk was er wat onrust aan de linkerkant van het politieke spectrum, waar de Russische Revolutie en de ontwikkelingen in Duitsland de illusie voedden dat ook in Nederland iets mogelijk was. De vrees daarvoor bij rechts en de hoop bij links waren niet helemaal zonder grond. In de loop van de oorlog hadden de slechte voedselsituatie en de groeiende werkloosheid de armoede onder de bevolking vergroot. In juli 1917 had het in Amsterdam geleid tot het Aardappeloproer. Vooral in het laatste jaar van de oorlog was er sprake van breed maatschappelijk ongenoegen. Er waren stakingen in de havens van Rotterdam, bij de textielindustrie in Tilburg en bij de mijnen en in de aardewerkindustrie in Limburg.

Van een revolutionair klimaat was echter geen sprake, al schatte Pieter Jelles Troelstra, de leider van de Sociaaldemocratische Arbeiderspartij (SDAP), dat anders in. Als zijn retoriek in de week van 10 november 1918 al een echte revolutiepoging was, en de meningen daarover zullen altijd verdeeld blijven, dan werd het snel duidelijk dat hij te ver voor de troepen uitliep. Zelfs zijn eigen partij nam afstand van haar voorman. Deze voor de socialisten en Troelstra desastreuze week werd op 18 november afgesloten met een grote betoging van afhankelijkheid voor koningin Wilhelmina op het Haagse Malieveld.

Ondanks die zeperd, die als 'Troelstra's vergissing' de geschiedenis in zou gaan, was er wel iets veranderd. De dreiging van onrust op links zorgde ervoor dat het kabinet onder leiding van de katholiek Charles Ruijs de Beerenbrouck en daarin Piet

Aalberse als de minister van Arbeid werk maakte van serieuze sociale hervormingen, al ontkende het luidkeels dat die iets te maken hadden met de gebeurtenissen in november. De directe resultaten waren de achturige werkdag, met een maximum van 45 uur per week, een verbod op arbeid voor kinderen jonger dan veertien jaar, werknemersverzekeringen en meer invloed voor de vakbeweging. Toen de achturige werkdag werd aangenomen, hadden de socialisten in de Tweede Kamer de Acht-urenmars aangeheven, rechts had geantwoord met het zingen van het Wilhelmus. Dat het kiesrecht voor vrouwen toch nog verrassend snel werd doorgevoerd, mag gelden als een indirect resultaat van de onrust.

Toen de economie na 1920 stagneerde in een verlate naoorlogse recessie, werd dit door rechts en ondernemend Nederland toegeschreven aan de sociale wetgeving van het kabinet Ruijs de Beerenbrouck. Anderen vonden dat het juist te voorzichtig en te terughoudend was geweest. Gegeven de machtsverhoudingen was het niet zo vreemd dat de eerste versie – te veel sociale wetgeving – de overhand kreeg. In 1922 was minister Aalberse gedwongen geweest akkoord te gaan met het weer verlengen van de werkweek tot 48 uur. De katholieke bewindsmanspartelde nauwelijks tegen en in de Tweede Kamer werd niet gezongen.

Evenmin ging Aalberse in op aansporingen de naleving van de Arbeidswet te controleren. Volgens hem was daar geen geld voor. Het aanbod van de vakorganisaties om voor dat doel vakbondsbestuurders in te zetten wees hij af omdat het ‘alleen maar kwaad bloed zou zetten bij de werkgevers’. Fijn te horen, zeiden de werkgevers en ze pleitten meteen maar voor een verlenging van de werkweek tot 56 uur. De werklozensteun werd verlaagd met het aloude argument dat dit ‘de werklust’ zou bevorderen. De zorg voor een arbeidersopstand was duidelijk voorbij. Ambities op sociaaleconomisch terrein zouden moeten wachten tot na 1945.

Een grimmig land

In Groot-Brittannië, net als Duitsland gespaard van materiële schade, plaatste vooral het grote aantal doden en gewonden de overwinning in een zwart kader. Er was weinig ruimte voor vreugde. De politieke en economische elite had aan het begin van de oorlog een pact gesloten met de vakbonden en sinds 1915 regeerde een coalitie van alle drie de partijen: de Conservatieven, de Liberalen en een enkele minister van Labour. In december 1916 werd de Liberaal David Lloyd George premier. Ook Groot-Brittannië had te maken met voedseltekorten als gevolg van de blokkade door Duitse onderzeeërs. Er was arbeidsonrust. De stemming was grimmig.

Bij de verkiezingen van december 1918 had Lloyd George stevige anti-Duitse retoriek ingezet, met de keizer als belangrijkste doelwit. De oorlogskoalitie van Conservatieven en Liberalen boekte grote winst, maar binnen die coalitie veranderde de verhouding: de Liberalen waren verdeeld geraakt en verloren veel zetels aan de Conservatieven. Desalniettemin stonden zijn coalitiepartners Lloyd George toe premier te blijven. Ze kozen voor stabiliteit in de aanloop naar de vredesonderhandelingen die een paar weken later in Parijs zouden beginnen.

Ook in Groot-Brittannië kwamen in de jaren na de oorlog sociale hervormingen tot stand, vooral in onderwijs en huisvesting. En ook hier begon in 1920 een naoorlogse recessie die leidde tot hoge werkloosheid, waardoor miljoenen veteranen niet aan de bak konden komen. Het pact met de vakbonden was toen al aan flarden. Net als elders reageerde de regering met bezuinigingen en het terugdraaien van overheidsvoorzieningen. Er waren enorme oorlogssleningen terug te betalen aan de Verenigde Staten, bezuinigen was het parool. De recessie zou duren tot juli 1921, daarna begon de periode die later zou worden beschreven als de roaring twenties, die eindigde in de Grote Depressie in 1929.

De Ierse onafhankelijkheidsoorlog van 1919 tot 1921 leverde een nieuw conflict op en dat liep niet goed af voor Groot-Brittannië. Ierland werd onafhankelijk, al hield een burgeroorlog

het land in zijn greep tot 1923. In Engeland zouden een schandaal over het toekennen van titels en andere incidenten het einde betekenen van de coalitie en daarmee van het premierschap van Lloyd George. In oktober 1922 nam de Conservatief Andrew Bonar Law het over. Langzaam drong een bewustzijn door van de kwetsbare staat van het Britse koloniale rijk, hoewel het in sommige kringen, zoals die van Winston Churchill, nog een wereldoorlog en langer zou duren voordat die realiteit onderkend werd.

Bezorgd Frankrijk

Frankrijk had nog veel meer doden en gewonden te betreuren dan Engeland. De oorlogsschade was enorm, alleen overtroffen door het arme België. Een groot deel van de oorlog was uitgevochten op Frans grondgebied, wat achterbleef was een maanlandschap van totale vernietiging. Het zou lange tijd vergen en hoge kosten meebrengen om die regio weer normaal te kunnen laten functioneren en de industriële productiviteit te herstellen. Dat Frankrijk alles in het werk zou stellen een volgende confrontatie met Duitsland te voorkomen was voorspelbaar en begrijpelijk.

Bij de vredesonderhandelingen in Parijs zette premier Georges Clemenceau een harde lijn uit die voor een groot deel zijn weg vond in het Verdrag van Versailles. Hij wilde Duitsland voorgoed intomen. De beperkingen die Duitsland kreeg opgelegd op militair gebied, de territoriale aanpassingen en de economische en financiële restricties konden Frankrijk een mate van zekerheid bieden, maar het verschil in potentieel van de twee landen bleef in het voordeel van Duitsland. Geen wonder dat Frankrijk additionele zekerheden zocht in veiligheidsgaranties van Engeland en Amerika.

Binnenslands kwamen in Frankrijk sociale hervormingen tot stand, inclusief een achturige werkdag voor alle werknemers. In januari 1920 nam Clemenceau ontslag als premier nadat zijn poging om president te worden was mislukt. Hij werd

opgevolgd door Aristide Briand. Economische problemen als gevolg van de recessie van 1920 leidden tot arbeidsonrust, maar een algemene staking dat jaar werd een mislukking en verdere sociale hervormingen lieten op zich wachten. Het grootste probleem, afgezien van de zorg over Duits revanchisme, was de financiële druk als gevolg van de schulden aan Amerika en Engeland. Inflatie en waardeverlies van de frank waren hiervan de gevolgen, maar vooral leidde het tot een geharnaste Franse houding als het ging over Duitse herstelbetalingen.

Voormalig president Raymond Poincaré, die bekendstond om zijn harde, anti-Duitse houding, werd op 15 januari 1922 premier als opvolger van Aristide Briand. Hij bleef verontwaardigd klagen dat terwijl de industriële infrastructuur in Noord-Frankrijk was vernietigd, de Duitsers hun kolenmijnen en fabrieken gewoon konden gebruiken. Hij vond dat herstelbetalingen niet alleen Duitsland klein moesten houden, maar ook het herstel van Frankrijk moesten financieren. Het zou allemaal leiden tot de bezetting van het Ruhrgebied door Frankrijk en België.

GedesillusioneerD Duitsland

Duitsland was een geval apart. Geen ander land was met hogere verwachtingen en meer eigendunk de oorlog ingegaan. De nederlaag was traumatisch. Terwijl andere landen zichzelf konden zien als passieve participanten aan wie de oorlog was opgedrongen, zelfs als slachtoffers, moest Duitsland bij zichzelf te rade gaan over wat het teweeg had gebracht. Ondanks binnenlandse ontberingen was de Duitse hoop op een overwinning buitengewoon hoog gebleven. Die verdween pas na de mislukking van het voorjaarsoffensief in 1918 dat aanvankelijk een doorbraak leek op te leveren. Toen die uitbleef,ervoeren de Duitse soldaten, die op hun tandvlees liepen, dat de rollen waren omgedraaid. Vanaf augustus 1918 waren het de geallieerden die doorbraken, nu geholpen door Amerikaanse soldaten.

De bevolking was niet voorbereid geweest op de snelle ineenstorting van het front in oktober 1918. Opeens moesten de Duitsers hun nederlaag onder ogen zien. Generaal Erich Ludendorff, die samen met bevelhebber Paul Hindenburg de laatste twee jaar aan de touwtjes had getrokken, daarbij de klungelige en onzekere keizer opzijschuivend, legde de schuld voor het debacle bij de burgerlijke autoriteiten. Aan hem en de militairen had het niet gelegen, vond Ludendorff.

De Duitse soldaten waren gedesillusioneerd geraakt en de bevolking had meer dan genoeg van de oorlog, maar een nederlaag op eigen terrein was het niet. En er was al helemaal geen sprake van de bij een dergelijke nederlaag horende materiële schade, zoals Duitsland die in 1945 zou ervaren. Hoewel meer dan 2 miljoen Duitse soldaten het leven lieten, zouden Duitse burgers de militaire nederlaag niet aan den lijve ondervinden. Ze konden gemakkelijk het idee koesteren dat ze nooit echt verslagen waren en deden dat met graagte.

Met de matrozenopstand in Kiel, een weigering uit te varen voor wat neerkwam op een zelfmoordmissie, begon in oktober de Duitse revolutie. Het ging daarbij eerder om een revolutie als gevolg van het ineenstorten van de elite dan om een opstand van de arbeidersklasse. Zoals Hitler-biograaf Ian Kershaw schrijft was het 'een grotendeels spontane en ongecoördineerde zaak'. Niet dat er geen redenen waren voor opstand. Door de jarenlange blokkade ontbrak het aan voedsel en de oorlogsinspanningen op alle terreinen hadden het volk uitgeput. Ook was de oorlog vanaf het begin af aan inflatoir gefinancierd en dat begon door te werken. En dan nu de ontluisterende vraag: waar was het allemaal goed voor geweest?

Een korte samenvatting doet de ontwikkelingen in Duitsland nauwelijks recht, zoveel gebeurde er in de jaren tussen 1918 en 1923. De revolutie van 1918/1919 wordt meestal in enkelvoud geduid, maar ze bestond uit een reeks van revoluties van heel verschillende aard. Om de revolutionaire krachten in toom te houden riep de sociaaldemocraat Philipp Scheidemann op 9 november 1918 in Berlijn de republiek uit, met een nog in te richten parlementair systeem. In de loop van het voor-